

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПОВІТРЯНИХ СИЛ
імені ІВАНА КОЖЕДУБА

**СВІТОГЛЯДНИЙ СЕНС СУЧАСНОЇ ВІЙНИ:
СОЦІОГУМАНІТАРНІ АСПЕКТИ**

Монографія

Харків

2024

УДК 141.7:316.485.26:001.1

C71

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Харківського національного університету
Повітряних Сил імені Івана Кожедуба
(протокол № 6 від 21 травня 2024 року)*

Рецензенти:

В.І. Осьодло – доктор психологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, начальник навчально-наукового інституту воєнної історії Національного університету оборони;

І.Д. Денисенко – доктор філософських наук, професор, декан факультету соціальних і поведінкових наук Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди;

О.Ю. Висоцький – доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин Дніпровського національного університету імені О. Гончара.

Світоглядний сенс сучасної війни: соціогуманітарні аспекти:
C71 монографія /за ред. В.А. Кротюка. Харків: ХНУПС, 2024. 496 с.

ISBN 978-617-7664-71-9

Монографію присвячено комплексному міждисциплінарному дослідженню феномену сучасної війни в онтологічному, культурно-історичному, структурно-функціональному, аксіологічному вимірах. На системній основі поєднані різнорівневі методологічні підходи до дослідження основних аспектів збройного протистояння, функціонування суспільства в умовах війни. У фокусі особливої уваги – вивчення й узагальнення досвіду російсько-української війни. Сутність ключових категорій безпекової сфери досліджується крізь призму як класичних, так і неklasичних філософських парадигм.

Монографія розрахована на науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти, військовослужбовців і державних службовців, усіх, хто цікавиться проблемами еволюції форм і методів сучасного збройного протистояння у соціогуманітарному контексті.

УДК 141.7:316.485.26:001.1

ISBN 978-617-7664-71-9

© Колектив авторів, 2024

Світлій пам'яті
Євгена Миколайовича
МАНУЙЛОВА

ЗМІСТ

Передмова.....	6
ПРИРОДА ВІЙН ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕПОХИ	
<i>В.А. Кротюк.....</i>	11
ТУРБУЛЕНТНІСТЬ СУЧАСНОГО СВІТОВОГО ПОРЯДКУ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ВІЙН МАЙБУТНЬОГО	
<i>М.П. Требін, Т.О. Чернишова.....</i>	32
(ПОСТ)КОЛОНІАЛЬНА ВІЙНА ЯК ПРЕДМЕТ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ: ЕВРИСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ	
<i>М.В. Чугуєнко.....</i>	51
СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ У ПРАКСЕОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ	
<i>Ю.Ф. Кучеренко, А.М. Носик</i>	73
ПОЛІФОНІЯ СУТНІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК СУЧАСНИХ ВІЙН ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙ КЛАСИЧНИХ ФОРМ НАСИЛЬСТВА	
<i>О.Г. Данильян, Ю.Ю. Калиновський.....</i>	124
СУЧАСНА ВІЙНА: НАСИЛЬНИЦЬКА СУТНІСТЬ І ЗМІСТ У НОВІТНІХ ІНФОРМАЦІЙНО-МЕРЕЖЕВИХ ФОРМАХ	
<i>О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань.....</i>	158
ТРЕНДИ ЗБРОЙНОЇ БОРОТЬБИ У ВІЙНАХ ХХІ СТОЛІТТЯ	
<i>М.П. Требін, Т.О. Чернишова.....</i>	200
МІСЦЕ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	
<i>І.О. Поліщук.....</i>	237
РАШИЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЯ СУЧАСНОГО КРЕМЛЯ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ	
<i>М.П. Требін, Т.О. Чернишова.....</i>	258
ТАКТИКА АКУСТИЧНОГО ТЕРОРУ (на матеріалах агресії проти України)	
<i>І.П. Рущенко, І.М. Дубровський.....</i>	277
ПРОБЛЕМА ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	
<i>О.В. Шевчук, І.В. Габро.....</i>	312

УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ В СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА: АВТОМАТИЗОВАНІ МЕТОДИ РОБОТИ З КОНТЕНТОМ <i>О.В. Курбан</i>	335
ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЕКТОРУ ОБОРОНИ УКРАЇНИ: НОВА ФІЛОСОФСЬКА ПАРАДИГМА <i>А.А. Голота</i>	361
ПРОФІЛАКТИКА СИНДРОМУ «ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ» В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ОФІЦЕРІВ ПОВІТРЯНИХ СИЛ <i>В.В. Артюхова</i>	394
УКРАЇНСЬКІ ЖІНКИ НА ЗАХИСТІ ДЕРЖАВИ: ЗІ ЗБРОЄЮ ТА БЕЗ <i>О.С. Гончарова</i>	413
ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ <i>К.О. Яндол</i>	436
Список літератури	463
Авторський колектив	494

РАШИЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЯ СУЧАСНОГО КРЕМЛЯ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ

М. П. Требін
Т. О. Чернишова

Події 24 лютого 2022 р. дозволили усвідомити справжню сутність російського режиму, його іманентну близькість з фашизмом, націонал-соціалізмом. Світ побачив справжнє обличчя Кремля, а саме рашизм у дії. На переконання Президента України Володимира Зеленського, поняття «рашизм», яке широко вживається в мовному обігові не лише України, але й Європи, увійде у світову історію. «Слово нове, а вчинки такі самі, як були 80 років тому в Європі, бо за всі ці 80 років на нашому континенті таких варварств просто не було. Тому рашизм – це поняття, яке буде в історичних книгах, буде в умовних «вікіпедіях», залишиться на уроках. І за партами маленькі дітлахи в усьому світі вставатимуть і відповідатимуть вчителям, коли цей рашизм розпочався, на якій землі, хто переміг у боротьбі за свободу проти саме цього страшного поняття», – заявив В. Зеленський у ході великої прес-конференції в київському метро 23 квітня 2022 р.¹ Про рашизм як поняття, що оформилося, кілька разів заявляв і секретар РНБО Олексій Данилов. Ще під час всеукраїнського телемарафону ввечері 11 березня 2022 р. він закликав журналістів використовувати поняття «рашизм», «бо це нове явище у світовій історії, яке зробив пан Путін зі своєю країною». «Сучасні рашисти мало чим відрізняються від фашистів. Більше того, вони їх перевершили, – переконаний Данилов. – Я поясню чому: бо раніше не було такої можливості знищувати міста такою кількістю авіаційних бомб, такого спорядження, не було такої сили. Зараз зовсім інші потужності й вони користуються ними як нелюди». Нагадуючи про трагедію Маріуполя, Харкова та інших міст України, О. Данилов зазначав, що сучасний рашизм у разі перевищує фашизм, який ми бачили в середині минулого сторіччя². Верховна Рада України ввела поняття «рашизм» до законодавства, ухваливши 2 травня 2023 р.

¹ «Будет на уроках». Слово «рашизм» войдет в историю - Зеленский о зверствах оккупантов. *НВ*. 23.04.2022. URL: <https://nv.ua/world/geopolitics/voyna-v-ukraine-zelenskiy-zayavil-chto-slovo-rashizm-popadet-v-knigi-po-istorii-50236391.html> (дата обращения: 23.10.2023).

² Рашисты – современные фашисты, а Путин мало чем отличается от Гитлера, – Данилов. 24 канал. 11.03.2022. URL: https://24tv.ua/ru/putin-malo-chemotlichaetsja-ot-gitlera-danilov_n1902142 (дата звернення: 23.10.2023).

постанову «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких»¹.

Сьогодні поняття «рашизм» (контамінація слів «Russia» («раша») та «фашизм») активно входить у науковий дискурс. Професор Єльського університету Тімоті Снайдер пояснює: «Рашизм» звучить як «фашизм», але з «р» замість «ф» на початку, що, грубо кажучи, означає «російський фашизм». Тому учений пропонує писати його латиницею як *ruscism*, щоб зберегти для англомовного світу візуальну прив'язку до слів *Russia* та *fascism*². Американська публіцистка, історикиня, авторка книг «Гулаг» та «Червоний голод: сталінська війна проти України» Енн Епплбаум у розмові з *BBC News Україна* зазначила: «Мені не подобається термін «фашизм» у російському контексті лише з однієї причини: бо він нагадує більшості людей у світі про Голокост і масове вбивство євреїв. Це відвертає увагу. Слово «рашизм» тут доречніше, бо воно вказує, що маємо справу з особливою російською версією ідеології винищення - і відтак цей термін конкретніший і корисніший»³. На жаль, західні дослідники занадто пізно звернули увагу на рашизм як різновид сучасного фашизму, тому ми на цей час практично не маємо фундаментальних досліджень даного феномену світовою науковою спільнотою. Хоча після збройної агресії Росії проти нашої країни вже на червень 2022 р. з'явилися публікації про рашизм 25-ма мовами⁴. Українські вчені почали досліджувати це явище після вторгнення російських військ до Грузії в серпні 2008 р., тоді й з'явилося в науковому дискурсі поняття «рашизм». Феномен «рашизму» в сучасному світі досліджують такі українські вчені, як О. Антонова, О. Безрукова, А. Вітченко, С. Вовканич, В. Горбатенко, Т. Гуменюк, С. Дацюк, Б. Дем'яненко, Ю. Дем'янчук, Б. Драмарецький, В. Макарчук, О. Німець, М. Требін, Є. Хан, Л. Якубова та ін.⁵. Проте значна кількість аспектів дослідження цього явища вимагають

¹ Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України “Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких”» від 2 травня 2023 р. № 3078-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3078-IX#Text> (дата вернення: 23.10.2023).

² Snyder T. The War in Ukraine Has Unleashed a New Word. *New York Times Magazine*. April 22, 2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/04/22/magazine/ruscism-ukraine-russia-war.html> (accessed date: 23.10.2023).

³ Епплбаум: західна допомога Україні не ослабне. *BBC News Україна*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=jk9_TVR-Gk (дата звернення: 23.10.2023).

⁴ Горбатенко В.П. Рашизм. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Рашизм> (дата звернення: 23.10.2023).

⁵ Антонова О. Р. Небезпека явища «рашизму» за ознаками впливу на суспільно-культурне життя: державно-правова природа. *Науковий вісник Львівської академії. Серія : Економіка, менеджмент та право*. 2022. Вип. 7. С. 107-115; Безрукова

свого трактування, особливо в контексті використання рашизму сучасним Кремлем як ідеології в російсько-українській війні.

Одна з перших спроб дослідити явище «рашизму» належить українському політологу Остапу Кривдику, який писав, що «рашизм - це ідеологія й практика правлячого режиму Російської Федерації, яка базується на ідеї зверхності «російських співвітчизників», їхньої «особливої цивілізаційної місії», антидемократизмі й неоколоніалізмі радянсько-імперського типу, використанні православ'я як моральної доктрини, та на геоекономічних інструментах, у першу чергу, енергоносіях»¹. Більш активно до спроби визначення сутності рашизму українські вчені звернулися після анексії Криму та російської агресії на Донбасі. Академік Національної академії правових наук України Олександр Костенко у березні 2014 р. охарактеризував це явище як різновид соціопатії: «Рашизм - це ідеологія, що базується на ілюзіях і обґрунтовує, у свою чергу, припустимість будь-якого свавілля заради хибно трактованих інтересів російського суспільства». У зовнішній політиці рашизм виявляється, зокрема, у порушенні принципів міжнародного права, нав'язуванні світові своєї версії історичної правди виключно на користь Росії, у зловживанні правом вето в Раді Безпеки ООН тощо. У внутрішній політиці проявом рашизму є порушення прав людини на свободу думки, переслідування учасників «руху незгодних», використання ЗМІ для дезінформації свого народу тощо»². Український дипломат Володимир Огризко підкреслює, що рашизм – це «уособлення расистської, ксенофобської,

О. А. Рашизм як ідеологія: спроба соціологічної інтерпретації. *Габітус*. 2023. Вип. 46. С. 54-60; Вітченко А. О. Дієвий гуманізм захисників України як противага рашизму. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2022. Вип. 1. С. 78-90; Вовканич С. Й. Попередити світ про небезпеку рашизму. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія : Гуманітарні науки*. 2014. Вип. 12. С. 254-273; Гуменюк Т.К., Драмарецький Б.Б. Більшовизм та рашизм: імперські традиції соціокультурної та ідеологічної концепції сучасної Росії. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2023. Вип. 1. С. 89-99.; Дацюк С. Що таке рашизм? *Українська правда*. 08.04.2022. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/624fcb6e87bb92/> (дата звернення: 23.10.2023); Дем'яненко Б. «Рашизм» як квазіідеологія пострадянського імперського реваншу. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2018. Вип. 8. С. 35-40; Дем'янчук Ю. Український погляд на «рашизм» в історичному ракурсі. *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2014. Вип. 11-12. С. 115-124; Макаруч В. С. Рашизм як найдеградованіша стадія фашизму. *Правова держава*. 2022. Вип. 33. С. 21-30; Німець О. Л. Обережно, рашизм! Косів : Писаний Камінь, 2018. 61 с.; Требін М.П. Рашизм: спроба проникнення у сутність. *Український соціум: соціально-політичний аналіз сучасності та прогноз майбутнього : зб. матеріалів XXIV Всеукр. наук. конф. викладачів, молодих науковців і студентів (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.) / М-во освіти і науки України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Харків. асоц. політологів. Харків : Право, 2022. С. 25-31; Хан Є. Рашизм як політична ідеологія та соціальна практика в сучасній Російській Федерації. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 51. С. 83-89; Якубова Л. Д. Рашизм: Звір з безодні / НАН України. Інститут історії України. Київ: Академперіодика, 2023. 318 с. та ін.*

¹ Кривдик О. Рашизм. *Українська правда*. 18.05.2010. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2010/05/18/5050708/> (дата звернення: 23.10.2023).

² Чому ми стали ворогами. Чи зможуть українці «мовою аргументів» достукатися до росіян? *День*. 18.03.2014. URL: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/kultura/chomu-mi-stali-vorogami> (дата звернення: 23.10.2023).

шовіністичної, популістської ідеології, що, попри свій очевидний антидемократизм, підтримується більшістю російського населення і реалізується в агресивній та злочинній зовнішньополітичній діяльності Росії»¹. Професор кафедри політології Університету Григорія Сковороди в Переяславі Борис Дем'яненко підкреслює, що «рашизм» «як людиноненависницька ідеологія виступає еклектичною сумішшю імперського неокolonіалізму, великодержавного шовінізму, ностальгії за радянським минулим, релігійного традиціоналізму»². Сергій Морфінов пропонує таке тлумачення цього феномену: «Рашизм» – це дивна постмодерністська суміш, куди увійшли шовіністський «великоросійський» світогляд давно померлої Російської імперії, ностальгія за Радянським Союзом, реваншистські настрої пострадянських силовиків, псевдоісторичні екскурси Путіна, а також православ'я з одночасним вшануванням Миколи II і Сталіна, і на додачу – цитати з фільму «Брат-2», нанесені на шеврони російських військових»³. Кандидат історичних наук Євген Хан крізь призму політології обґрунтовує, що «рашизм» – «це різновид політичного режиму, а також радикальна авторитарна політична ідеологія, характерними ознаками якої є сильний культ особи, мілітаризм, тоталітаризм, призначений для об'єднання земель через проведення гібридних війн або повної руйнації. Це ідея «руського міра», що полягає у знищенні інших цивілізацій з високорозвинутою культурою, їх підкоренні та асиміляції. «Рашизм» є різновидом «фашизму», оскільки має характерні складові саме такої ідеології, що виникає в державах з тоталітарною формою устрою та імперськими амбіціями»⁴. З філософських позицій підійшов до визначення поняття Сергій Дацюк. Для нього «рашизм – це імперський фашизм, який має неекзистенційну субонтологію – світозлобу, світоагресію, культ сили над цілим світом, ядерну загрозу знищення світу. ... Рашизм – це антилюдство»⁵. Дослідник звертає увагу на те, що рашизм базується на ідеях «особливої цивілізаційної місії» росіян, «старшого братнього народу», великодержавного шовінізму, зверхності й нетерпимості до елементів культури інших народів; в ідейно-політичному плані - на російському імперіалізмі та

¹ Огризко: Дещо про «рашизм». *Укрінформ*. 30.08.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3560964-ogrizko-deso-pro-rasizm.html> (дата звернення: 23.10.2023).

² Дем'яненко Б. «Рашизм» як квазіідеологія пострадянського імперського реваншу. С. 39.

³ Морфінов С. «Рашизм»: історія «російського фашизму» від теорій Дугіна до ідеології «Брата-2». *BBC News Україна*. 01.10.2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63072100> (дата звернення: 23.10.2023).

⁴ Хан С. Рашизм як політична ідеологія та соціальна практика в сучасній Російській Федерації. С. 88.

⁵ Дацюк С. Що таке рашизм?

радянському тоталітаризмі; в духовному – на фундаменталістському православ'ї; в економіко-політичному – на шантажі умовами поставок та рівня цін на енергоносії (газ та нафта); у правовому - на запереченні сили права та браваді правовими порушеннями; у цивілізаційному - на відтворенні поведінкових патернів, успадкованих від Золотої Орди.

Поняття «рашизму» поступово кодифікується й у словниках, зокрема кандидатка історичних наук Марина Козирева в енциклопедичному словнику-довіднику «Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори)» пропонує таке визначення цього явища: «Рашизм – російська державницька квазі-ідеологія, яка є еkleктичною сумішшю імперського неокolonіалізму, великодержавного шовінізму, ностальгії за радянським минулим, релігійного традиціоналізму. Ґрунтується переважно на культурі національного лідера, ідеї «особливої цивілізаційної місії», несприйнятті західних ліберально-демократичних цінностей та інститутів, яким протиставляє євразійську цивілізацію»¹. В енциклопедичному словнику-довіднику «Сучасна політична лексика» кандидатка політичних наук Ірина Харечко запропонувала визначення «рашиста», що дуже нагадує роздуми Остапа Кривдика².

Як бачимо, на сьогодні відсутня термінологічна визначеність поняття «рашизм», що цілком зрозуміло, оскільки це перші спроби осмислення такого складного й жахливого явища. На наш погляд, рашизм можна визначити як ідеологію та практику російського фашизму, суттю якого є антилюдяність. Він базується на антилібералізмі, імперіалізмі, експансіонізмі, мілітаризмі, реваншизмі, геноциді, тероризмі, пануванні сили над правом, ксенофобії, етатизмі та ідеях євразійства, вождізма, богообраності, мобілізації нації й держави проти ворогів тощо³.

Спробуємо обґрунтувати ці основні риси рашизму. Взагалі проблема визначення ознак рашизму як різновиду фашизму залишається дуже спірним і складним питанням. У 1995 р. один з визначних європейських інтелектуалів Умберто Еко запропонував визначення Ур-фашизму, або Вічного Фашизму. Його суть проста: попри безліч

¹ Козирева М. Рашизм. *Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори)* / [І.Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів : «Новий Світ – 2000», 2015. С. 456.

² Див.: Харечко І. Рашист. *Сучасна політична лексика : енциклопед. словник-довідник* / [І.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Хоми Н. М. Львів : «Новий Світ-2000», 2015. С. 339.

³ Требін М.П. Рашизм. *Енциклопедія Сучасної України* / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/article-879036> (дата звернення: 23.10.2023).

відмінностей тоталітарні системи з різними назвами мають дещо спільне. Цю спільність Еко демонструє на прикладі чотирьох рядків: abc – bcd – cde – def. Хоча групи один і чотири не мають спільного символу, проте у групі три вони такими будуть (c, d, e), що робить їх сполучниками між групами. Саме вони і творять «сімейну схожість». «Отож фашизм став терміном на всі такі випадки, бо з будь-якого фашистського режиму можна виелементувати один або більше компонентів, але сам режим залишиться впізнавано фашистським, – підкреслював У. Еко. – Вилучіть із фашизму імперіалізм, і ви маєте Франка й Салазара. Вилучіть колоніалізм – і маєте балканський фашизм усташів. Додайте до італійського фашизму радикальний антикапіталізм (який, до речі, ніколи не захоплював Муссоліні), – і маєте Езру Павнда. Додайте культ кельтської міфології і містику Святого Грааля (зовсім чужу офіційному фашизмові) – дістанете одного з найшанованіших фашистських гуру Юліуса Еволу»¹. Характерними рисами фашизму, за У. Еко, є: 1) культ традиції; 2) заперечення модернізму; 3) культ акції заради самої акції; 4) визнання незгоди зрадою; 5) страх перед відмінностями; 6) апеляція до фрустрованого середнього класу; 7) захопленість ідеєю змови, по можливості міжнародної; 8) постійне зміщення риторичного фокусу в характеристиці ворога (як надто сильного й надто слабкого водночас); 9) зображення пацифізму як торгування з ворогом; 10) популістський елітизм, елітизм мас; 11) виховання й навчання кожного так, щоб він став героєм; 12) мачизм (який проявляється в зневажанні жінок, нетерпимості й осудові нестандартних сексуальних практик, від цнотливості до гомосексуалізму); 13) селективний популізм; 14) нова мова. Як підкреслює У. Еко, «ці елементи не можна організувати в систему. Багато з них суперечать одне одному і є типовими й для інших форм деспотизму чи фанатизму. Та достатньо присутності одного з цих елементів у суспільній системі, щоб навколо нього почав згущуватися фашизм»². І більшість цих рис присутня в рашизмі.

Американський політолог Лоуренс Брітт, проаналізувавши режими А. Гітлера (Німеччина), Б. Муссоліні (Італія), Ф. Франко (Іспанія), А. Салазара (Португалія), Г. Пападопулоса (Греція), А. Піночета (Чилі), Х. М. Сухарто (Індонезія), дійшов

¹ Умберто Еко. Ур-фашизм. *Histor!ans*. December 31, 2012. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/statti/525-umberto-eko-ur-fashyzm> (дата звернення: 23.10.2023).

² Там само.

висновку, що всі фашистські режими мають також 14 загальних ознак¹. До речі, всі ці ознаки притаманні рашистському режиму:

1) нав'язлива пропаганда націоналізму (активне публічне використання патріотичних девізів, гасел, національної символіки тощо);

2) нехтування правами людини (обмеження конституційних прав людини з метою забезпечення національної безпеки; переслідування інакодумців, тривале позбавлення волі затриманих тощо);

3) згуртування проти призначених загальних ворогів (консолідування в патріотичному русі проти спільної небезпеки або противника: конкретної держави, расових, релігійних чи національних меншин, лібералів, комуністів, соціалістів, терористів тощо);

4) домінування силових структур (непропорційне збільшення бюджетного фінансування збройних сил країни; превалювання представників силових структур в управлінні країною; нав'язування пропагандою привабливого образу військових і військової служби);

5) розгул сексизму (домінування чоловіків у фашистських урядах; жорстка закріпленість традиційних гендерних ролей і гомофобія; негативне ставлення до розлучень, абортів);

6) контроль над ЗМІ та поширення цензури в медіа, особливо у воєнний час;

7) одержимість національною безпекою (виправдання дій уряду «національними інтересами», неприпустимість сумнівів у легітимності влади; використання страху як мотиваційного інструменту уряду для тиску на маси);

8) зрощування релігії з державою (використання урядами релігії як інструменту управління громадською думкою, навіть коли головні принципи релігії діаметрально протилежні діям чи політиці уряду);

9) підтримка олігархії (створення взаємовигідних ділових відносин між владною елітою та промисловою й діловою аристократією, яка у фашистських державах часто є єдиною силою, що приводить лідерів до влади);

10) утиск профспілок (повна відсутність або серйозні обмеження в можливостях

¹ Britt L.W. Fascism Anyone? *Free Inquiry*. 2003. Vol. 23, No. 2. URL: <https://secularhumanism.org/2003/03/fascism-anyone/> (accessed date: 23.10.2023).

профспілок, які становлять єдину реальну загрозу для фашистських урядів);

11) презирство до інтелектуалів і мистецтва (утиски інтелектуалів і пов'язаної з ними свободи думки та слова, яка вважається такою, що суперечить ідеям національної безпеки та патріотизму; ретельний контроль університетів; нападки на дисидентів; підкорення літератури та мистецтва національним інтересам);

12) одержимість злочинами та покараннями (майже необмежені повноваження поліції; ігнорування поліцейських зловживань в ім'я патріотизму; створення національної поліції з необмеженою владою);

13) тотальне кумівство і корупція (привласнення або навіть розкрадання державних ресурсів і казни урядовими лідерами фашистських режимів; призначення членів свого клану на урядові посади та використання влади для захисту від відповідальності);

14) фальсифікація виборів (наклепницька кампанія проти опозиційних сил, побиття (або навіть вбивства) кандидатів від опозиції та їх прибічників; використання законодавства для маніпулювання чисельністю виборців, межами округів, ЗМІ; використання судової системи для маніпулювання результатами виборів)¹.

Український політтехнолог Сергій Гайдай виокремлює вісім ознак фашизму: 1) культ вождя; 2) етатизм; 3) заборона, переслідування та терор інакодумців, боротьба з незгодними, оголошення їх зрадниками та ворогами; 4) агресивний націоналізм; 5) агресивний імперіалізм; 6) культ сили та насильства, героїв та воєнщини; 7) реваншизм; 8) державне управління та втручання в економіку та корпоративізм при визнанні приватної власності².

Українські дослідники Владлен Мараєв та Юлія Білик запропонували своє бачення загальних ознак фашизму. Для них насамперед це: пропаганда та переписування історії; культ особистості; символіка; геноцид інших народів; ігнорування міжнародного права; однопартійна система; тісний союз держави і церкви; закріплення традиційних гендерних ролей; тотальний контроль над ЗМІ; необмежений

¹ Britt L.W. Fascism Anyone?

² Гайдай С. Восемь признаков фашизма. *НВ*. 10.06.2022. URL: <https://nv.ua/opinion/vosem-priznakov-fashizma-v-rossii-putin-poslednie-novosti-50248938.html> (дата обращения: 23.10.2023).

вплив апарату примусу (поліція, спецслужби); крахи бліцкригів¹. Основними ознаками рашизму для Т. Снайдера є: культ вождя та культ померлих, корпоративістська держава, міфи про минуле, цензура, популярність теорій змови, централізована пропаганда, ведення війни на руйнування. Т. Снайдер нагадує про інші відмінні особливості рашизму на міжнародній арені: сприяє просуванню ультраправих сил усюди; Путін – кумир прихильників переваги білої раси в усьому світі; під час воєн, включаючи війну з Україною, провідні російські фашисти отримують доступ до медіа; члени російської еліти, насамперед Путін, дедалі більше покладаються на фашистські концепти; саме «виправдання» Путіним війни в Україні як якогось акту «очищаючого насильства», яке поверне Росії її суть, є християнською формою фашизму².

Верховна Рада України в якості ознак і наслідків рашизму пропонує вважати: «системні порушення прав та основоположних свобод людини; культ сили та мілітаризм; культ особи, що перебуває на верхівці вертикалі влади, та сакралізація інститутів держави; самозвеличення росії та росіян за рахунок насильницького пригнічення та/або заперечення існування інших народів; застосування з метою реалізації експансіоністської державної політики практики поширення серед інших народів російської мови та культури, російської православної церкви, медіа, політичних та громадських інституцій, пропагування ідей «руського мира»; систематичне порушення загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, зокрема поваги до суверенітету інших держав, їхньої територіальної цілісності та міжнародно визнаних кордонів, недотримання принципу незастосування сили чи погрози силою; створення, фінансування та збройна підтримка незаконних збройних формувань та сепаратистських рухів на територіях інших суверенних держав, створення та підтримка терористичних організацій; використання заборонених методів ведення війни та системне вчинення воєнних злочинів та злочинів проти людяності; систематичні організація та здійснення масових вбивств, страт, катувань, депортацій, створення штучних умов для виникнення голоду, інших видів масового фізичного терору, геноциду, переслідування з етнічних, національних, релігійних, політичних та інших мотивів; регулярне застосування до інших держав практики економічного та

¹Мараєв В., Білик Ю. Рашизм, або чому росіяни – нові нацисти. *Вокс Україна*. 23.03.2022. URL: <https://voxukraine.org/rashyism-abo-chomu-rosiyany-novi-natsysty/> (дата звернення: 23.10.2023).

² Snyder T. The War in Ukraine Has Unleashed a New Word.

енергетичного шантажу; регулярні погрози щодо застосування ядерної зброї проти інших держав та створення техногенних катастроф»¹.

Ми розглядаємо рашизм саме як ідеологію сучасного Кремля в російсько-українській війні, тому що він є, як підкреслює професорка Вінницького національного технічного університету Світлана Денисюк, системою «переконань та ідей, поглядів на суспільство та його політичне життя, що відображає ідеали, світогляд, інтереси, умонастрої людей, класів, соціальних верств, політичних партій, громадських рухів, охоплює цінності, нормативні й цільові схильності та способи їх досягнення»². Або, за класичним визначенням ідеології професора Мартіна Селігера, це «набір ідей, за допомогою яких люди стверджують, пояснюють чи виправдовують цілі та засоби організованих соціальних дій, особливо політичних, незалежно від того, чи націлені такі дії на збереження, удосконалення, викорінення чи перебудову існуючого соціального порядку»³. Яким же є набір ідей рашизму?

По-перше, це *антилібералізм*. Лібералізм у сучасному світі є характеристикою політичного режиму, що забезпечує гарантовані державою громадянські свободи: багатопартійність, свободу слова, змагальний політичний процес, справедливість, розвиток інфраструктур громадянського суспільства тощо. Німецько-американський філософ Еріх Фромм писав: «Будучи умовою цілісного розвитку людського організму, свобода є фундаментальною біологічною потребою людини... Серед усіх загроз життєвим інтересам людини загроза її свободі має надзвичайне значення як в індивідуальному, так і соціальному плані»⁴. Сучасний путінський режим знищив свободу як явище в російському суспільстві. І це не дивно, тому що сучасна російська так звана «правляча еліта», як справедливо підкреслює російський історик Олександр Скобов, «значною мірою кримінальна за своїм походженням та способом соціального сходження, спочатку була заряджена зневагою та ненавистю до базових цінностей ліберальної цивілізації. Таких як свобода, рівність, верховенство права, гуманізм.

¹ Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України “Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких”» від 2 травня 2023 р. № 3078-ІХ.

² Денисюк С. Ідеологія. *Політологія: енциклопедичний словник* / [В.М. Денисенко, Л.Я. Угрин, Н.М. Хома]; за ред. д-ра філос. наук, проф. В.П. Мельника. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. С. 126.

³ Seliger M. *Ideology and politics*. London: Allen & Unwin, 1976. P. 14.

⁴ Фромм Э. *Анатомия человеческой деструктивности* : [Перевод] / [Вступ. ст. П.С. Гуревича; Примеч. Т.В. Панфиловой]. Москва: Республика, 1994. С. 181-182.

Багато її представників дерлися нагору через рекет, рейдерство, викрадення людей, замовні вбивства конкурентів. І вони винесли зі свого життєвого досвіду глибоке переконання в тому, що саме так і має бути влаштований світ. Завжди і скрізь»¹. Тому замість багатопартійності ми бачимо, що «керівною та спрямовуючою силою» російського суспільства, ядром його політичної системи, державних та громадських організацій є партія «Єдина Росія». У сьогоднішній Держдумі 324 депутата з 450 – представники цієї партії, інші політичні сили лише допомагають їй «розбудовувати країну». Про свободу слова в Російській Федерації взагалі не йдеться: усі демократичні ЗМІ ліквідовані, а не задоволені ситуацією в країні опиняються за ґратами. Самі росіяни вважають своє суспільство влаштованим несправедливо (так думають 69,8% опитаних), але на питання «в правильному чи неправильному напрямку рухається країна» 68% молоді та старшого покоління відповідають сьогодні, що «в правильному»². Ось таке громадянське суспільство побудоване в Росії.

По-друге, *імперскість* як основа буття російського соціуму. Ідея про «Москву – Третій Рим»³ ніколи не зникла з російських просторів. Бажання розширювати свої природні кордони за рахунок інших народів, принесення їм ідеї «нового щасливого майбутнього» з російською матрицею бачення світу, поневолення інших заради «великої» мети «*русского мира*» - усе це вдало вкладається в концепцію рашизму та стає його важливою складовою.

По-третє, *експансіонізм*. Першочерговим завданням рашизму на сучасному етапі є плани з інтеграції передусім України, Білорусі, Молдови, інших православних регіонів та країв в простір єдиного «російського світу». Це своєрідна ідея Lebensraum Карла Хаусхофера на рашистський манер. Як вважає доцент кафедри української літератури та теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Олег Баган, сучасний рашистський експансіонізм базується на ментальності російського народу, якій притаманні зверхність, психологічний нахил до вседозволеності й грабіжництва, патологічна терплячість, жорстокість та різноманітні

¹ Скобов А. Фронт за линией фронта. Часть I. Санкт-Петербург: Артбург, 2022. С. 35.

² В России две трети молодежи считают устройство жизни страны несправедливым. *Накануне.Ru*. 26.08.2022. URL: <https://www.nakanune.ru/news/2022/08/26/22673487/> (дата обращения: 23.10.2023).

³ Zernov N. Moscow, the third Rome. New York, AMS Press, 1971. 94 p.

форми соціального експібіціонізму перед владою¹. До речі, чим вона суттєво відрізняється від ментальності українців, серед базових рис якої слід назвати демократизм, конституціоналізм, екзистенціальний індивідуалізм, егалітаризм². Наочно це представив уродженець Чугуєва Ілля Рєпін у своїх картинах «Бурлаки на Волзі» та «Запорожці пишуть листа турецькому султану».

З експансіонізмом тісно пов'язана наступна риса рашизму – *мілітаризм*. У «Політичній енциклопедії» доктор політичних наук, професор Григорій Перепелиця підкреслює, що «мілітаризм як державна ідеологія спрямований на виправдання політики нарощування військової могутності держави та застосування військ»³. Ідеолог і практик «руського миру» В. Сурков дуже чітко це підкреслив у статті «Тривала держава Путіна»: «Висока внутрішня напруга, пов'язана з утриманням величезних неоднорідних просторів, і постійне перебування в центрі геополітичної боротьби робить військово-поліцейські функції найважливішими та вирішальними. Їх традиційно не приховують, а навпаки, демонструють, оскільки Росією майже ніколи не правили купці... Не було кому драпірувати правду ілюзіями, сором'язливо відсуваючи на другий план і приховуючи глибше іманентну властивість будь-якої держави - бути зняряддям захисту та нападу»⁴.

Як зазначають доктори історичних наук, професори Руслан Гула та Ірина Передерій, за допомогою мілітаризації свідомості громадян путінська держава вирішує кілька взаємозалежних і взаємопов'язаних завдань⁵. По-перше, це дозволяє представити народу своєрідний ерзац національної ідеї на основі лубочних уявлень «слави російської зброї». Уся національна ідея нині полягає в тому, що Росія історично приречена на самоті протистояти незліченному сонму ворогів. Пацифізм фактично трактується як синонім зради, а світоглядною основою є міф про Перемогу. Власне, це

¹ Баган О. Російський імперіалізм: джерела і цілі. *Український погляд*. 08.04.2020. URL: <http://ukrpohliad.org/analytics/rosijskyj-imperializm-dzherela-i-tsili.html> (дата звернення: 23.10.2023).

² Політико-правова ментальність українського соціуму в умовах європейської інтеграції : монографія / [О.О. Безрук, В.С. Бліхар, Л.М. Герасіна та ін.] ; за ред. М.П. Требіна. Харків : Право, 2019. С. 318.

³ Перепелиця Г. Мілітаризм. *Політична енциклопедія* / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 453.

⁴ Сурков В. Долгое государство Путина: О том, что здесь вообще происходит. *Независимая газета*. 11.02.2019. URL: https://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html (дата обращения: 23.10.2023).

⁵ Гула Р., Передерій І. Мілітаризм – базовий принцип ідеології рашизму в умовах російсько-української війни. *Міжнародна науково-практична конференція «Всеохоплююча оборона: досвід протидії збройній агресії РФ проти України»: зб. матеріалів міжн. наук-практ. конф. (Київ, 27квітня 2023 р.)*. Київ: Національний університет оборони України, 2023. С. 236-237.

та вісь, на якій тримається вся міфологія «Русского мира» та путінського режиму загалом. Друге завдання це – легітимізація власного режиму В. Путіна. Кремлівським політехнологам вдається зробити важливу маніпулятивну заміну: громадян країни надзвичайно успішно переконують, що найголовнішим критерієм оцінки світового впливу держави є його військова міць. Це дозволяє зняти з порядку денного питання розбалансованості соціально-політичного устрою, проблему загальнонаціональних та європейських цінностей, громадянських прав, питання антагонізму між демократією й авторитаризмом. Третім важливим завданням є те, що армія досі сприймається як еталонний модельний державний інститут. Армійська муштра сприймається як форма необхідної для країни «дисципліни й порядку». У переважній більшості росіян на рівні підсвідомого сформувався міф про те, що для величезної країни армія є основою держави. Четверте завдання – це підготовка мобілізаційного резерву для проведення збройної агресії. Яскравим прикладом є наказ міністра оборони РФ № 132 від 15 березня 2022 р. «Про організацію залучення членів військово-патріотичного громадського руху «Юнармія» до проведення спеціальної операції на території України». Через брак живої сили для поповнення лав збройних сил військове керівництво розглядає можливість залучення до бойових дій неповнолітніх росіян. У наказі йдеться про підготовку Головним воєнно-політичним управлінням ЗС РФ звітності щодо потенційного людського резерву віком 17–18 років серед «найбільш переконаних, сильних духом особистостей, готових до виконання завдань за призначенням у будь-яких умовах обстановки» з метою їх перспективного залучення до бойових дій у складі окупаційної армії. Органи військового управління оперативно-стратегічного рівня повинні надати пропозиції стосовно проведення підготовки зазначеного контингенту в найкоротші терміни¹. Мілітаризація суспільної свідомості росіян сприяє формуванню наступної риси рашизму – реваншизму.

По-п'яте, *реваншизм*. 2005 р. президент Росії Володимир Путін заявив, що розпад СРСР став найбільшою геополітичною катастрофою ХХ ст. Травма російської еліти від поразки Росії у Третій світовій холодній війні на розриві між перемогою СРСР у Другій світовій війні спрацювала на творення реваншизму не гірше, ніж травма після

¹ У кремлі готуються залучити до війни проти України «гітлер'югенд». *Вечірній Київ*. 20 березня 2022. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/63324/> (дата звернення: 23.10.2023).

Першої світової війни спрацювала на реваншизм націонал-соціалістичної Німеччини часів Другої світової війни. Крах Німецької імперії, втрата частини заселених німцями і німецькомовним населенням територій, тяжкі економічні кризи 1918–1923 та 1929–1933 років – ось що привело Гітлера до влади. Гітлер обіцяв «відновити справедливість», відродити втрачену імперську велич Німеччини, повернути відібрані сусідами землі. Він «призначив» винними за поразку в Першій світовій війні євреїв і комуністів (каналізував агресію німецького суспільства проти них) та підтримував у суспільній свідомості уявлення про «державу у ворожому оточенні» (Німеччину, оточену хижими капіталістичними колоніальними імперіями – Великою Британією та Францією, – а також «єврейсько-більшовицьким» Радянським Союзом, території якого мають стати «життєвим простором» для німців). Мета політики Путіна збігається з метою Гітлера – відродити «втрачену велич» своєї держави, повернути території, заселені росіянами, російськомовними або лояльними до Росії людьми. Отже, на те, щоб відновити статус великої держави «СРСР 2.0», у якої немає кордонів, була спрямована останніми роками пропаганда путінської Росії, яка віщала росіянам про богообраність та історичну місію в боротьбі з загниваючим Заходом.

По-шосте, *геноцид*. У статті II Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948 р.) «під геноцидом розуміються такі дії, які здійснюються з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку: а) вбивство членів такої групи; б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; с) навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, що розраховані на повне або часткове фізичне знищення її; d) заходи, розраховані на запобігання дітонародженню серед такої групи; е) насильницька передача дітей із однієї людської групи до іншої»¹. Масові вбивства, систематичні порушення прав людини, насильницькі депортації та навмисне руйнування цивільної інфраструктури, вчинені російськими військовими, означають, що Москва винна у скоєнні всіх п'яти актів геноциду в Україні. Така поведінка рашистів є цілком зрозумілою, адже ще 6 травня 2014 р. в інтерв'ю агентству AnnaNews професор Московського державного університету імені М.В. Ломоносова та один

¹ Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него. Принята резолюцией 260 (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1948 года. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/genocide.shtml (дата обращения: 23.10.2023).

з ідеологів рашизму Олександр Дугін закликав вбивати українців: «Убивати, убивати, убивати. Більше розмов ніяких не повинно бути. Як професор я так вважаю». Тут необхідно згадати загальні риси російської ментальності, однією з яких є жорстокість. На цю рису росіян звернув увагу ще на початку ХХ ст. Максим Горький: «Я думаю, що російському народу виключно – так само виключно, як англійцю почуття гумору – властиве почуття особливої жорстокості, холоднокровної і ніби такої, що відчуває межі людського терпіння до болю, як би вивчає чіпкість, стійкість життя. У російській жорстокості відчувається диявольська витонченість, у ній є щось тонке, вишукане»¹. Російський філософ Лев Гумільов зауважував, що «будь-який мордвин, зирянин, мирянин, татарин, прийнявши хрещення, ставав росіянином», тобто жорстокість – це не риса етнічних росіян, це риса громадян Росії. Тому не дивно, що Папа Римський Франциск, говорячи про війну в Україні, назвав чеченців і бурятів «найжорстокішою частиною російських військ в Україні», зазначивши, що «якщо є люди-мученики, то мають бути й ті, хто їх мучить»².

По-сьоме, *тероризм*. Сучасні словники визначають тероризм як «соціальне явище, яке засноване на використанні або загрозі використання насилля у вигляді терористичного акту з метою наростання атмосфери страху та безвиході у суспільстві в ім'я досягнення цілей суб'єктів терористичної діяльності... Сутність тероризму – насилля з метою залякування»³. Усі дії російського війська на території України свідчать про те, що Росія, особливо в період холодів, активно використовує ракетні атаки на знищення критичної інфраструктури України, постійно погрожує тактичною ядерною зброєю, знищує житлові будинки, лікарні, школи тощо, тобто створює нелюдські умови життя для наших громадян без світла, тепла та води. Мета – змусити Україну піти на мирні переговори на умовах РФ. А для досягнення цієї мети усі засоби згодяться, у тому числі терористичні.

По-восьме, *панування сили над правом*. Всі вищезначені риси рашизму базуються саме на цій ознаці. Неповага й порушення норм Статуту ООН, міжнародних і двосторонніх договорів є типовою поведінкою РФ на міжнародній арені. Як

¹ Горький М. О русскомъ крестьянствѣ. Берлинъ: Изд-во И. П. Ладыжникова, 1922. С. 17.

² Exclusive: Pope Francis discusses Ukraine, U.S. bishops and more. *America magazine*. 28.11.2022. URL: <https://www.americamagazine.org/faith/2022/11/28/pope-francis-interview-america-244225> (accessed date: 23.10.2023).

³ Соціологія права: енциклопедичний словник / Л. М. Герасіна, О.Ю. Панфілов, В.Л. Погрібна та ін.; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2020. С. 891.

стверджує перший заступник міністра інформаційної політики України Еміне Джапарова, Росія, анексувавши Крим у 2014 р., порушила 487 договорів, у тому числі 407 двосторонніх і 80 міжнародних договорів з Україною¹. Після вторгнення 24 лютого 2022 р. на територію України Збройні сили РФ масово порушують основні норми міжнародного гуманітарного права, зокрема: статтю 51 Протоколу про захист жертв міжнародних збройних конфліктів, де зазначено, що цивільне населення користується загальним захистом від небезпек, які виникають у зв'язку з воєнними операціями; статтю 52 Протоколу про захист жертв міжнародних збройних конфліктів, де заборонено напад на невоєнні об'єкти; статтю 3 Конвенції про захист цивільного населення під час війни щодо гуманного поводження з особами, які не беруть участі в активних бойових діях; статтю 32 Конвенції про захист цивільного населення під час війни, де заборонено застосування будь-яких заходів, що можуть завдати фізичних страждань або призвести до знищення осіб.

Крім зазначених вище норм заборони нападу на цивільну інфраструктуру та населення, Росія вчиняє низку інших воєнних злочинів. Зокрема, захоплює й атакує об'єкти ядерної інфраструктури – Чорнобильську та Запорізьку атомні електростанції (24 лютого та 4 березня 2022 р.), що є прямим порушенням статті 56 Протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р. про захист установок і споруд, що містять небезпечні сили². Наявні порушення третьої Женевської конвенції з дотримання прав військовополонених. Згідно з Женевськими конвенціями, медичним працівникам має бути забезпечена можливість виконувати їхні обов'язки, а пораненим і хворим – отримувати медичну допомогу. Від початку повномасштабного вторгнення російські війська цинічно завдають ударів по медичних закладах. Лише за перший рік російської агресії пошкоджень зазнали 1218 медичних закладів, 173 об'єкти зруйновані повністю. Світовий банк та Всесвітня організація охорони здоров'я оцінили збитки медичної системи України від російської агресії у 26 млрд доларів³. Гаазькі та інші спеціалізовані конвенції обмежують методи та засоби ведення воєнних дій. Деякі види

¹ Росія порушила 487 договорів з Україною, анексувавши Крим – Мініформполітики. *Радіо Свобода*. 06 квітня 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29150225.html> (дата звернення: 23.10.2023).

² Антонова О. Р. Небезпека явища «рашизму» за ознаками впливу на суспільно-культурне життя: державно-правова природа. С. 110-111.

³ Корогодський Ю. Росіяни пошкодили в Україні 1218 медичних закладів, - Ляшко. *LB.ua*. 12 лютого 2023. URL: https://lb.ua/society/2023/02/12/545617_rosiyani_poshkodili_ukraini_1218.html (дата звернення: 23.10.2023).

озброєння є особливо небезпечними, адже завдають надмірних фізичних ушкоджень або мають невивіркову дію, тобто знищують усе живе на своєму шляху. Використання Росією касетних, термобаричних «вакуумних» бомб, протипіхотних мін в українських містах є порушенням Гаазьких конвенцій і звичаєвого міжнародного гуманітарного права. Застосування російськими військовими в Україні фосфорних боєприпасів і запалювальних авіабомб порушує Конвенцію про конкретні види звичайної зброї.

Україна вперше поскаржилася на Росію до Міжнародного суду ООН 2017 р. Тоді наша влада заявила про порушення двох конвенцій: Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму (за підтримку збройних груп на Донбасі, зокрема через фінансування та постачання їм зброї) та Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (за переслідування українців і кримських татар в окупованому Криму). 2022 року Україна подала другий позов до Міжнародного суду ООН – щодо порушення Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. 16 березня 2022 р. Міжнародний суд ООН у Гаазі наказав Росії негайно зупинити вторгнення й не вдаватися до подальших воєнних дій на території України¹. Росія проігнорувала це рішення.

По-дев'яте, *ксенофобія*. Рашисти завжди постулюють єдність російського суспільства, але, насправді, ксенофобія – це джерело ненависті народів Росії до інших, як за кордонами держави, так і всередині країни, спрямування роздратування росіян на «Іншого», яким може бути будь-хто, залежно від ситуації. Безумовно, «вселенське зло» для громадян Росії сьогодні – це англосакси та представники всього колективного Заходу, зараз ще «братній народ» - українці, хоча соціологічні дослідження свідчать про те, що ксенофобія – це плоть від плоті ідеології рашизму, його невід'ємна риса. Багаторічні дослідження ксенофобії, расизму та антисемітизму, що проводяться співробітниками російського Левада-Центру з 1989 р., свідчать про стійкість етнонаціональних та расових забобонів, характерних для більшості російського населення. За даними соціологічних опитувань, проведених у серпні 2005 року, 50 % росіян виступали за обмеження проживання на території Росії вихідців із Кавказу (у 2004-му - 46 %), китайців - 46 % (відповідно - 39 %), в'єтнамців - 42 % (39 %),

¹ Ситніков М. Які закони та звичаї війни порушує Росія в Україні? *Ukrainer*. 3 травня 2022. URL: <https://ukrainer.net/porusheni-zakony/> (дата звернення: 23.10.2023).

вихідців із колишніх середньоазіатських республік СРСР - 31 % (31 %), циган - 30 % (32 %), євреїв - 18 % (15 %), українців - 8 % (у 2004 р. — 8 %). Загалом 11% виступали за обмеження прав проживання усіх націй, окрім російської (у 2004 – 14%). 37% погодилися із судженням «у багатьох негараздах Росії винні люди «неросійських» національностей» (у 2004 р. кількість таких людей становила 42%). 12% заявили, що вони часто відчують вороже ставлення до себе представників інших національностей, а 13% самі часто вороже налаштовані стосовно «чужих». 45% вважали, що національні меншини мають занадто багато влади в Росії, а 44% вбачали доцільним обмежити вплив євреїв у політиці, бізнесі, освіті, шоу-бізнесі тощо¹. У липні 2018 р. цифри виглядали наступним чином: 43% опитаних сказали, що «не пускали б» циган в Росію, на другому і третьому місці – підтримка ізоляціоністських бар'єрів щодо «темношкірих» (33 %) і «вихідців із Середньої Азії» (30 %). Кожен четвертий росіянин «не пускав би» в країну «китайців» і чеченців (по 27 %), а кожен п'ятий - українців (22 %, тобто за 14 років ксенофобія відносно українців зросла майже в 3 рази.), щодо євреїв, їх «не пускали б» 15 % росіян². Ситуація відносно українців і далі погіршується: у серпні 2020 р. «не пускали би» в країну українців 41% респондентів, у грудні 2021 р. цей показник знизився до 32%, тобто за 17 років рівень ксенофобії збільшився в 4 рази, а в 2020 р. був більший ніж у 5 разів³. Але треба завжди пам'ятати слова німецького пастора Мартіна Німьоллера, що стосувалися пасивності німецьких інтелектуалів у часи, коли нацисти лише розпочинали проводити політичні та етнічні чистки різноманітних груп населення:

«Коли нацисти прийшли за комуністами, я залишався безмовним.

Я не був комуністом.

Коли вони садили соціал-демократів, я промовчав.

Я не був соціал-демократом.

Коли вони прийшли за членами профспілки, я не протестував.

Я не був членом профспілки.

¹Чарний С. Ксенофобія в Росії: Фантомні болі, або Пошук ворога. *ZN,UA*. 12 травня 2006. URL: https://zn.ua/ukr/international/ksenofobiya_v_rosiyi_fantomni_boli_abo_poshuk_voroga.html (дата звернення: 23.10.2023).

²Піпня К. Мониторинг ксенофобских настроений. *Левада-Центр*. 27.08.2018. URL: <https://www.levada.ru/2018/08/27/monitoring-ksenofobskih-nastroenij/> (дата звернення: 23.10.2023).

³ Ксенофобия и мигранты. *Левада-Центр*. 27.08.2018. URL: <https://www.levada.ru/2022/01/24/ksenofobiya-i-migranty/> (дата звернення: 23.10.2023).

Коли вони прийшли за євреями, я не обурився.

Я не був євреєм.

Коли вони прийшли за мною,

не залишилось нікого, хто б заступився за мене»¹.

Ще раз підкреслимо, рашисти – це ті ж самі нацисти, але на російському ґрунті ХХІ століття, тому сьогодні – за українцями, завтра – за євреями, а післязавтра – ?... Згадаємо фільм Володимира Соловйова «Світопорядок 2018», де В. Путін заявив: «Це називається відповідь-зустрічний удар. Якщо це рішення знищити Росію, тоді ми маємо законне право відповісти... Так, для людства це буде глобальна катастрофа, для світу буде глобальна катастрофа. Але я як громадянин Росії і глава російської держави хочу поставити запитання: а навіщо нам такий світ, якщо там не буде Росії?»² 18 жовтня 2018 р. на Валдайському форумі Путін каже: «Агресор повинен знати, що відплата неминуча, що його буде знищено. Ми жертви агресії, ми як мученики потрапимо до раю. А вони просто здохнуть. Бо навіть покаяться не встигнуть!»³ Тобто це означає таке: «Росія ядерною зброєю готова знищити весь світ, якщо цей світ не готовий визнати її світовим лідером, якщо цей світ інший ніж Росія».

Таким чином, рашизм як суспільно-політичне явище сучасності став ідеологічною основою сучасного Кремля в російсько-українській війні. Людство повинно усвідомити, що рашизм є антилюдяним за своєю природою, порушує всі принципи міжнародного права, руйнує світову систему безпеки, завдяки дезінформації і маніпулюванню свідомістю створює перекручений образ світу, де правда – це брехня, а біле є чорним.

¹ First they came - By Pastor Martin Niemoller. *Holocaust Memorial Day Trust*. URL: <https://www.hmd.org.uk/resource/first-they-came-by-pastor-martin-niemoller/> (accessed date: 23.10.2023).

² Миропорядок 2018. Фильм Владимира Соловьева. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=uC2bWSbZdQ4> (дата обращения: 23.10.2023).

³ «США пилят сук на котором сидят». Что было сказано на заседании клуба «Валдай» с участием Путина. *Газета.ru*. 18.10.2018. URL: https://www.gazeta.ru/politics/2018/10/18_a_12025723.shtml (дата обращения: 23.10.2023).